

**Disertacija apie Baltarusijos ir Ukrainos tapatybes
formuojančius veiksnius**

2009 m. birželio 19 d. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute doktorantė Jovita Pranevičiūtė apgynė disertaciją „Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė“. Disertacijos gynimo tarybą sudarė: pirmininkas prof. dr. Raimundas Lopata, prof. dr. Alvydas Jokubaitis, prof. dr. Gediminas Vitkus, doc. dr. Vladas Sirutavičius ir doc. dr. Tomas Janeliūnas. Oponentai – prof. dr. Algis Krupavičius ir doc. dr. Dovilė Jakniūnaitė. Darbo vadovas – prof. dr. Evaldas Nekrašas. Viešame disertacijos gynime dalyvavo instituto bendruomenės nariai, svečiai.

Pradėdama disertacijos pristatymą Jovita Pranevičiūtė nurodė, kad pagrindinis tyrimo tikslas yra išskirti ir sugrupuoti visus galimus vidaus ir užsienio politikos veiksnius, galinčius veikti šalies tapatybę. Darbe siekiama atskleisti, kaip vidiniai materialūs (ekonominė ir institucinė struktūra) ir nematerialūs (istoriniai mitai ir patirtis, valstybingumo tradicijos, kalbos vartosena) veiksniai kartu su atitinkamais išoriniais materialiais (prekyba, energetika, tarptautinės organizacijos) ir nematerialiais (bendra istorinė patirtis, bendra kalba ir kultūriniai panašumai) veiksniais formuoja dviejų valstybių – Baltarusijos ir Ukrainos – tapatybes. Disertacijoje neapsiribojama tik vienos prigimties (arba materialių, arba nematerialių) veiksmių

analize tikintis, kad tai padės geriau atskleisti šių valstybių tapatybės formavimosi skirtumus. Be to, tokia plati analizė leidžia sudaryti išsamesnį prioritetinį tapatybės veiksnių sąrašą, padedantį prognozuoti analizuojamos valstybės geopolitinę orientaciją ir numatyti sąlygas, kurioms esant toji orientacija galėtų keistis. Įgyvendinus tyrimo išskeltus uždavinius, būtų įmanoma įvertinti, kaip kai kurie veiksniai NVS valstybių tautinės tapatybės aspektai – valstybingumo patirtis, kalbos vartojimas, valstybingumo tradicijų kūrimas ir išlaikymas – veikia jų galimybes konsoliduoti gyventojus valstybės viduje ir užsitikrinti nepriklausomybę nuo Rusijos.

Pirmoje disertacijos dalyje konstruojamas tapatybės formavimosi veiksnių analizės modelis. Joje apžvelgiama, kokius tapatybės veiksnius siūlo analizuoti realizmo ir neoliberalizmo paradigmos bei konstruktyvistinė prieiga. Daugiausia dėmesio skiriama nacionalizmo studijoms, kurios padeda apibendrinti tyrimo objektą.

Antroje dalyje analizuojamos valstybingumo konstravimo ir tautinės tapatybės formavimosi santykio teorinės prielaidos. Šioje dalyje taip pat yra apžvelgiama padėtis NVS erdvėje: kokie pagrindiniai vidiniai ir išoriniai veiksniai lemia šių valstybių tapatybės formavimąsi. Analizuojant valstybių savęs apibrėžimą susiejus su kitomis valstybėmis, daugiausia dėmesio skiriama jų santykiui su Rusija, kaip veikėja, kuri, pasitelkusi materialius ir nematerialius išteklius, turi galimybę veikti kaimynių tapatybės formavimąsi. Šioje dalyje taip pat analizuojamas valstybių kūrimo ir tautinės sąmonės konsolidavimo procesas Baltarusijoje ir Ukrainoje, apžvelgiamos besiformuojančios šių valstybių tautinės tapatybės, valstybingumo konstravimo ir tautinės tapatybės formavimosi tarpusavio sąsajos.

Trečioje dalyje analizuojamas svarbiausias išorinis Ukrainos ir Baltarusijos tapatybės formavimosi veiksnys – Rusijos valdžios ir visuomenės nuostatos bei vykdoma politika tų dviejų valstybių atžvilgiu. Aptariamas dominuojantis Rusijos oficialus tapatybės diskursas ir tai, kokią vietą jame užima Ukraina ir Baltarusija. Šioje dalyje taip

pat analizuojamos Baltarusijos ir Ukrainos visuomenės nuostatos dėl Rusijos, vertinant, ar Rusijos įtaka tapatybei yra lemianti vidinių tapatybės veiksnių atžvilgiu.

Disertacijoje tapatybės formavimosi veiksniai dėliojami dviejų kontinuumų schemoje: materialų–nmaterialų ir vidinių–išorinių. Pastaroji perskyra yra nusistovėjusi ir retai sukelia akademinį diskusijų. Materialų ir idėjinių veiksnių ašis yra komplikuočiau. Tiek realistai sutinka, kad nmaterialų veiksnių analizė gali turėti prasmę, tiek konstruktyvistai, kaip antai Wendtas, teigia, kad materialios struktūros vis dar yra svarbios analizuojant socialinius procesus, tačiau skiriasi prioritetai – vieni pirmenybę teikia materialioms, kiti – nmaterialioms vertybėms. Galiausiai, visi tapatybės formavimosi veiksniai J. Pranevičiūtės darbe suskirstyti į šešias grupes: geografinius, karinius, kultūrinius, teisinius, politinius ir ekonominius. Jų prigimtis nustatoma remiantis kitų autorių atliktų tyrimų apžvalga.

Disertacijoje padaroma išvada, kad tik visų *in corpore* tapatybės veiksnių tyrimas leidžia tiksliau nusakyti, kokių pagrindų formuojasi posovietinių valstybių tapatybės. Kitais žodžiais, tyrinėjant tik kultūrinius veiksnius galima padaryti išvadą, kad Baltarusijoje tapatybė yra nesusiformavusi, o neatsižvelgiant į politinius veiksnius negalima paaiškinti, kodėl Ukrainoje keičiasi „kito“ apibrėžimas, todėl būtinas sisteminis visų galimų tapatybės veiksnių tyrimas.

Materialūs geografiniai, kariniai, ekonominiai veiksniai bei politinių ir teisinių veiksnių materialūs aspektai NVS erdvėje yra ypač svarbūs, jie yra valstybių teisėtumo užtikrinimo pagrindas. Sovietinė tautinė politika ir rinkos ryšių nebuvimas, menka valstybės kaip savarankiško valstybinio darinio egzistavimo patirtis, nevykęs kovos už nepriklausomybę procesas – visa tai glaudžiai susieja tautinės tapatybės formavimąsi su valstybingumo konstravimo procesu.

Geografinių veiksnių įtaka Baltarusijoje ir Ukrainoje skiriasi. Ukrainoje svarbesnis regioninis šalies pasidalijimas į ekonominius ir kalbinius regionus. Visuomenės nuostatų kaita rodo, kad ateityje,

nepaisant geografinio susiskaidymo, ims vyrauti ukrainietiška kultūra. Baltarusijoje svarbūs ir vidiniai, ir išoriniai geografiniai tapatybės formavimosi veiksniai. Viena vertus, šalyje gana gajus „tuteišiškas“ savęs apibrėžimas, t. y. pagal gyvenamąją teritoriją, o ne tautinę, valstybinę ar ideologinę priklausomybę. Vis dėlto nacionalinės tapatybės formavimuisi Baltarusijoje didžiausią įtaką daro išorinis geografinis veiksnys – Rusijos ekonominė įtaka ir energetinė priklausomybė, taip pat materialūs politinio veiksnio – aktyvus Baltarusijos vaidmuo NVS, bandoma išlaikyti Sąjunginė Rusijos ir Baltarusijos valstybės egzistavimo fikcija – aspektai.

Kultūrinių ir politinių tapatybės formavimosi veiksnių įtaka Baltarusijoje ir Ukrainoje skiriasi. Ukrainoje dauguma konkuruojančių valstybingumo diskursų apeliuoja į tą pačią istorinę patirtį – Kijevo Rusią, o Baltarusijoje valdžios ir opozicijos valstybingumo diskursai apeliuoja į visiškai skirtingus istorinius įvykius: valdžia – į Sovietų Sąjungą, o opozicija – į LDK.

Ukrainoje kultūriniai veiksniai (kalba, kultūra, tradicijos, viduramžių ir XX a. pradžios istorijos interpretacijos) yra ne tik tautą, bet ir valstybės nepriklausomybę konstitutuojantys veiksniai. Todėl valstybės politikoje, kad ir kokią ideologiją remtų besikeičiantys vadovai, ukrainietiškos kultūros skleidimas yra vienas svarbiausių nacionalinių prioritetų. Ne vartojamos kalbos, bet jos statuso klausimas Ukrainoje yra glaudžiai susijęs su politiniais veiksniais.

Baltarusijoje politiniai veiksniai yra susipynę su kultūriniais: politinė ideologija nustato istorinių ir kalbinių diskursų ribas. Kalbos vartojimas ir alternatyvi istorijos interpretacija yra politizuota. Sovietinių mitų dominavimas užkerta kelią tautiškumo elementams nacionalinėje tapatybėje atsirasti, be to, lojalumą valstybei užtikrina ekonominė gerovė.

Rusijos kaip veikėjos, kuri apibrėžia išorinius tapatybės formavimosi veiksnius Baltarusijoje ir Ukrainoje, įtaka vertintina ir kaip idėjinė kultūrinė bei politinė, ir kaip materialios prigimties – išnaudojami geografiniai ir ekonominiai svertai.

Tiek Baltarusijoje, tiek Ukrainoje svarbūs išoriniai kultūriniai veiksniai. Svarbiausias išorinis kultūrinis veiksnys šiose šalyse yra Rusijos kultūros sklaida. Rusija veikia ne vien nesąmoningu kultūrinio patrauklumu kaip „didysis“ brolis, slavų vienybės šaltinis, bet ir vykdoma tokia užsienio politika, kuria siekiama išnaudoti turimus materialinius išteklius gretimų valstybių tapatybės formavimui paveikti. Baltarusijoje į kultūrinius išorinius veiksnius nėra reaguojama neigiamai, priešingai – jiems veikti sudaromos palankesnės nei bet kuriems kitiems veikėjams sąlygos. Rusų kalba yra dominuojanti viešajame diskurse. Nelygiavertė valdžios ir opozicijos konkurencija Baltarusijoje neužtikrina kultūrinės alternatyvos rusiškajai.

Ukrainoje politiniai nematerialios prigimties veiksniai lemia „kito“ apibrėžimą: keičiantis oficialiam kalbėjimui apie Ukrainos ir kitų išorės veikėjų santykius, galima aptikti atitinkamą visuomenės nuomonės pokytį, apibrėžiantį, kaip suprantama tokia veikėja kaip Rusija. Ukrainoje Rusijos kultūrinė įtaka sutinkama prieštarigai: išoriniai kultūriniai veiksniai Ukrainos tapatybės formavimuisi svarbūs kaip galintys lemti kalbos, kultūros ir praktikuojamų tradicijų pasirinkimą. Tačiau aktyvi Rusijos kultūrinė ir juo labiau politinė įtaka per rusų diasporą ir rusakalbių materialinį palaikymą kelia poreikį ukrainiečiams nuo jos atsiriboti griežčiau.

Ekonominiai veiksniai daugiausia įtakos turi Baltarusijoje. Nors tiek Baltarusijoje, tiek Ukrainoje, didėjant ekonominei ir socialinei įtampai, didėja ir skepticizmas pačios valstybės atžvilgiu, Baltarusijoje, kur dominuoja lojalumas valstybei dėl asmeninės gerovės užtikrinimo, iškilus pasirinkimui tarp asmeninės gerovės ir šalies nepriklausomybės, visos amžiaus grupės pirmenybę teikia gerovei.

Politinių materialios prigimties veiksnių įtaka lemia, kad jeigu Ukrainoje per švietimo sistemą vyks nuosekli ukrainizacija, bus skatinamas ukrainiečių kalbos populiarumas, kalbiniai skirtumai šalyje sumažės, o tai dar labiau sustiprins kultūrinio veiksnio svarbą Ukrainos nacionalinėje tapatybėje.

Menka kultūrinių veiksnių įtaka ir didelė ekonominių veiksnių svarba Baltarusijoje gali turėti neigiamų padarinių ne tik pačiam nacionalinės tapatybės formavimuisi, bet ir valstybingumo konstravimui: ekonominis valstybės silpnumas gali pakirsti valstybės teisėtumo pagrindus bei pilietinės bendruomenės norą tapatintis su ekonominės gerovės negalinčia užtikrinti valstybe, ir paskatinti tapatybės pagrindu rinktis išorės veikėjus, galinčius pasirūpinti ekonomine gerove.

Po disertacijos pristatymo vyko vieša diskusija. Jai pasibaigus, politikos mokslų gynimo taryba surengė slaptą posėdį, kuriame nutarė suteikti Jovitai Pranevičiūtei socialinių mokslų srities politikos krypties daktaro laipsnį.

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ